

'MAG HET IETSJE MINDER?'

PLEIDOOI VOOR PATINA EN IMPERFECTIE

Oude gebouwen worden tegenwoordig vaak veel te veel opgeknapt en opgepimpt. Vergelijkbaar met gezichten die worden gebotoxt. Daarmee verliezen ze hun aantrekkingskracht. Een ruïne brengt van oudsher heftige emotionele gevoelens teweeg. Maar in een ruïne kun je niet wonen. Wat is nu het juiste midden?

Al mijn hele leven lang vind ik oude dingen mooi. Maar waarom is dat toch? En waar zit hem dat dan in? Dit essay is een persoonlijke zoektocht naar het waarom. In mijn beleving gaat er bij oude gebouwen in Nederland tegenwoordig teveel schoonheid verloren doordat ze teveel opgeknapt worden. Mijn pleidooi is dan ook om de gebouwen ietsje minder op te knappen. En meer aandacht te hebben voor (behoud van) patina en imperfectie. Die zorgen voor de emotie die je ervaart als je naar oude gebouwen kijkt. Schoonheid als zintuiglijke beleving, daar gaat het om.

Afbeelding 1: Mooi afbladderend schilderwerk van de muur in mijn huis.

Neem bijvoorbeeld het recent 'gerestaureerde' Mauritshuis.

Afbeelding 2: Mauritshuis voor en na

Vóór de restauratie was het Mauritshuis herkenbaar als oud gebouw en konden we ons voorstellen dat het om een voornaam gebouw uit de 17e eeuw ging. Na de restauratie is het een hard en afstandelijk gebouw geworden. Iedere scheur is gedicht en het schilderwerk is perfect uitgevoerd; het is weer als nieuw. Vergelijk het Mauritshuis vóór en na, met Donatella Versace na enkele botoxbehandelingen (*afbeelding 3*). Aan beiden is toch iets teveel onderhoud gepleegd en de ziel is eruit verdwenen.

Afbeelding 3: Donatella Versace ná botox-behandelingen.

Kijk op internet voor (niet rechtensvrije) foto's van Donatella vóór behandelingen.

In 2011 is geconstateerd dat de restauratie-achterstand van rijksmonumenten is ingelopen. Dat wil zeggen dat 90% van het rijksmonumentenbestand van ongeveer 60.000 gebouwen in goede technische staat verkeert. De overige 10% blijft voor de restauratiebranche beschikbaar als werkvoorraad. Voor de gerestaureerde gebouwen wordt planmatig onderhoud aanbevolen om zo een nieuwe grote restauratie achterstand te voorkomen. Maar ook aan onderhoud kleeft een groot risico.

De consequentie van deze trend is namelijk dat er constant aan alle monumenten wordt gesleuteld. Dat ieder kozijn om de zeven jaar wordt geschilderd; dat ieder loszittende baksteen wordt ingeboet en dat voegwerk liefst geheel wordt vernieuwd. Ook de subsidiestromen van overheden en monumentenorganisaties zijn op planmatig onderhoud gericht en subsidiëren dit 'opknappen' van gebouwen.

Maar wat is er nu mooier dan afgebladderd schilderwerk, een scheve muur, een vervallen rieten dak? En schilderachtig metselwerk? Een gebouw is als ruïne (*afbeelding 4*) eigenlijk op zijn mooist; dan beantwoordt het aan ons romantische ideaalbeeld als relict uit vroeger tijden.

Afbeelding 4; Ruïne foto Guido Bogers

In de tijd van de Oude Grieken was schoonheid geen autonoom begrip. Schoonheid was fictief. Dat is moeilijk te begrijpen voor ons in de 21 ste eeuw, maar zoals wij naar schoonheid kijken is pas geïntroduceerd in de 18^e eeuw. Het griekse woord 'kalos', dat slechts zeer ten dele vertaald kan worden met 'mooi', betekent: dat wat behaagt, wat bewondering wekt, wat de **blik** vangt.

Maar het zijn niet alleen maar met de zintuigen waarneembare zaken. Het gaat ook

om ziel en karakter, die eerder worden waargenomen met het oog van de geest dan met dat van het lichaam. Er is dus wel sprake van een zeker schoonheidsbewustzijn bij de oude Grieken, maar dit maakt onderdeel uit van de verschillende kunsten die haar tot uitdrukking brengen. Schoonheid wordt geassocieerd met andere kwaliteiten. Zo antwoordt het orakel van Delphi op vraag hoe Schoonheid beoordeeld moet worden: "het meest juiste is het mooiste". Schoonheid wordt gerelateerd aan 'maat' en 'aanpassing'.²

Volgens Vitruvius (+ 15 v Chr), de grondlegger van ons beeld van architectuur, was Schoonheid (*venustas*) één van de voorwaarden waar een goed gebouw aan moest voldoen, naast stevigheid (*firmitas*) en functionaliteit (*utilitas*). Wat schoonheid precies inhield, is niet nader omschreven in zijn boeken.³

De term Esthetica is een uitvinding van de 18e eeuw en betekent: de leer van de zintuigelijke beleving.⁴ Tegenwoordig wordt de term 'esthetisch' gebruikt om schoonheid uit te drukken. Eén van de onderdelen in de Esthetica, als die opkomt in de 18e eeuw, is de aandacht voor het 'schilderachtige', 'the picturesque'. De ruïne speelt in de dan aangelegde landschapsparken een belangrijke rol. De wandeling door het park wordt opgebouwd als een reeks van scènes in een theaterstuk en iedere scene moet een ander gevoel bij de wandelaar oproepen. Ruïnes worden geplaatst om gevoelens van melancholie op te roepen. Bloemenperken maken blij, een donker bos geeft gevoel van angst en uitzicht over een veld op een solitaire boom, rust. De emoties die worden ervaren worden belangrijk gevonden.

Het lijkt erop dat die emotie nu weer belangrijker aan het worden is. De trend 'Vintage' is momenteel erg in de mode voor kleding en interieur. De spullen worden gewaardeerd vanwege hun versletenheid en 'het verhaal dat ze daarmee vertellen'.⁵ Hoe zit dat met gebouwen? Speelt emotie daar ook een rol? De vele leegstaande fabrieken die worden herbestemd, lijken wel in die richting te wijzen, want daar wordt de versletenheid niet weggepoetst. En de monumentenzorg, hoe staat die erin?

² Umberto Eco, *De geschiedenis van de schoonheid*, 2012

³ Ton Peters, Vitruvius, handboek Bouwkunde, derde druk 2003

⁴ De Duitse filosoof Alexander Gottlieb Baumgarten introduceerde de term 'esthetica' in 1735 voor het eerst om er een zelfstandige filosofische discipline mee aan te duiden. Voor hem ging schoonheid over meer dan alleen kunst; hij betrof er het hele gebied van de zintuigelijke indrukken bij en hanteerde dus een bijzonder ruime interpretatie van het begrip die later niet meer gevolgd zou worden. (bron: Wikipedia)

⁵ Interessant in deze context is de vergelijking met de voetnoot over het werk van Barbara Visser in het artikel van Jos Bazelmans, *Moeten molens altijd malen?*, 2008. 2) Visser 2006-2007: "... in haar project Detitled laat ze oude design-objecten zien met gebruikssporen. Daarmee probeert ze de commerciële verering van het 'origineel' ter discussie te stellen en te laten zien dat 'het beschadigde object veel meer over de kwaliteit van het ontwerp (laat) zien en de 'ziel' die daarin zit'. (Kung 2017)..."

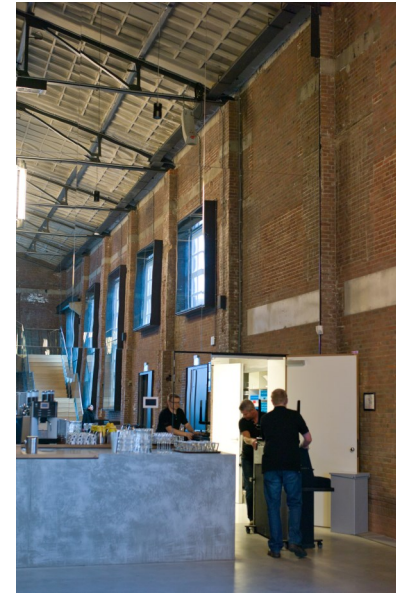
Bij de instandhouding van oude gebouwen wordt voornamelijk ingezet op de technische staat van de gebouwonderdelen. De subsidieregeling voor onderhoud aan rijksmonumenten gaat uit van planmatig onderhoud. Daartoe wordt ieder jaar of eens in de twee jaar een rapport opgemaakt van de technische staat van het gebouw, vaak door de Monumentenwacht. Ieder gebouwonderdeel wordt minutieus onderzocht en er wordt advies te geven om iedere onvolkomenheid te herstellen. Dat genereert immers werk. En als bij de uitvoering van de werkzaamheden, de steiger er dan toch omheen staat, is het vaak goedkoper en efficiënter om maar meteen nog meer onderdelen aan te pakken en uit voorzorg al onderdelen te vervangen. Ook uit gemakzucht worden onderdelen vervangen; het is vaak makkelijker om iets te slopen en opnieuw op te bouwen dan om behoedzaam partieel te herstellen. Bij dit proces gaat onbedoeld en zonder dat men er erg in heeft, een hoop verloren. Ik pleit niet voor het volledig afschaffen van het planmatig onderhoud maar voor IETSJE MINDER.

In de jaarlijkse rapporten wordt niet gekeken naar de cultuurhistorische staat van het gebouw. Terwijl het daar natuurlijk om zou moeten gaan. Wat is de essentie van het gebouw? Hoe uit zich dat in de verschillende onderdelen; de authenticiteit van de onderdelen vormt de bewijslast voor de waardenstelling. Deze onderdelen vertellen het ‘verhaal’ van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van het pand. Met name door het nog zichtbare patina; de gebruikssporen, de rimpels, de scheuren, het gesletene, het scheve, het ingezakte, het schilderachtige. Bij de aanblik van een ruïne hebben de meeste mensen een sterke zintuiglijke beleving. Ik pleit er niet voor om alle gebouwen te laten vervallen tot ruïne, maar voor IETSJE MINDER.

Als blijkt dat de essentie van het gebouw eigenlijk niet meer aanwezig is, maar het pand nog wel op de rijksmonumentenlijst staat; schrap het van de lijst. Laten we op de rijksmonumentenlijst alleen de gebouwen houden die er werkelijk toe doen. De meest karakteristieke waar we een zintuiglijke beleving hebben als we er naar kijken of doorheen wandelen. Dan kunnen we daar al onze energie en tijd en vooral geld insteken om deze niet alleen technisch, maar ook cultuurhistorisch, in stand te houden. Niet alle panden van de lijst, maar IETSJE MINDER.

Het gaat om het vinden van het “juiste midden” of de “juiste toon”. Een mooi voorbeeld hiervan is de recent verbouwde Ketelmakerij op Willemsoord in Den Helder tot theater de Kampanje (*afbeelding 5*).

Het lijkt alsof er niets is gebeurd maar in werkelijkheid heeft hier een hele precies uitgekiende restauratie plaatsgevonden waarbij alleen het hoognodige aan onderhoud is uitgevoerd aan de gevels. Gecombineerd met radicale wijzingen en aanpassingen om de nieuwe herbestemming tot theater mogelijk te maken, is de juiste architectonische toon getroffen. Het voelt heel prettig om in het oude gebouw te verblijven.

*Afbeelding 5: Ketelmakerij op Willemsoord in Den Helder
Foto: Lucrees van Groningen*

Het vinden van de ‘juiste toon’ moet bij ieder gebouw apart bekeken en bepaald worden, op basis van de technische staat én de cultuurhistorische staat. Een benadering vergelijkbaar met “het goede leven” volgens de vier Kardinale deugden in de filosofie⁶: maat, moed, verstandigheid en rechtvaardigheid. Een gebotoxt gebouw als het recent opgeknapte Mauritshuis in Den Haag is qua ‘maat houden’ te ver doorgeschoten. Maar een ruïneuze staat is voor een gebouw ook geen realistische optie natuurlijk. Het vergt ‘moed’ om een uitgangshouding van ‘niets te doen’ te hebben bij de instandhouding van een gebouw, zoals bij theater de Kampanje. Maar als je ‘verstandig’ bent en alleen vervangt wat nodig is en aandacht hebt om het gebouw gracieus te laten verouderen, is dat voor de samenleving een grote aanwinst die ons allemaal ‘recht doet’.

Deze benaderingswijze is misschien ook makkelijker over te brengen aan niet experts in de zorg voor het erfgoed. De rol van burgerparticipatie wordt steeds groter; de overheid heeft een steeds meer faciliterende- in plaats van een dicterende rol. Het 'Verhaal vertellen' wordt steeds belangrijker. Maar om het verhaal te kunnen vertellen heb je wel aanwijzingen uit het verleden nodig. Als je goed kijkt geeft het gebouw dat zelf al aan en zijn deze aanwijzingen herkenbaar in de allesomvattende term patina.

Maar laten we imperfectie ook niet tot de nieuwe standaard verheffen. Laat het vooral zijn toevallige, je-ne-sais-quoi karakter houden. laten we verval gewoon accepteren ⁷. Iedere generatie bepaalt zijn eigen geschiedenis. De afgelopen 20 jaar is ingezet op restauratie. Maar restauratie bestaat eigenlijk niet meer. Het is óf onderhoud óf verbouwing geworden, waarbij altijd zaken wijzigen. Instandhouding is niet meer restauratie en onderhoud, maar onderhoud en verbouwing. Laten wij bij het schrijven van onze geschiedenis, patina en imperfectie waarderen. Niet omdat materiaal vervanging niet nodig is vanuit een technische noodzaak, maar gewoon omdat het mooi is. (afbeelding 6). ⁸ Als het gevoel geeft krijgt het waarde.

Nanette de Jong

restauratie-architect en werkzaam bij de RCE

Zie ook het blog over patina en imperfectie:

www.plus-belle-que-la-beaute-est-la-ruine-de-la-beaute.nl

⁶ Jos Kessels, Erik Boers, Pieter Mostert, Vrije Ruimte, filosoferen in organisaties, 2002

⁷ Midas Dekkers, De vergankelijkheid, 1997. Citaat blz 108: "... veel restauratoren proberen de toestand waarin het huis ooit is gebouwd weer terug te brengen. Kapotte eiken balken worden vervangen door hele eiken balken, beeldhouwwerk wordt schoongemaakt, scheve trappen worden rechtgezet of juist niet, kleuren worden gemengd aan de hand van oude afbeeldingen. Na veel tijd en nog meer geld kan het pand zoals dat heet 'in oude glorie' aan de nieuwe eigenaar worden overgedragen. Trots prijkt een fris geschilderd jaartal in de gevel. Maar dat jaartal is een leugen. Er is niks ouds meer aan het pand. Juist door de restauratie is het oude eraf. Ook als de gevel expres overhangt en de kozijnen expres niet even groot zijn, zit er geen ingevreten vuil meer in het hout, zijn de oude kranten achter het behang weg, vindt geen muis meer een holletje. Kinderen hebben dat door; dit is geen leuk huis meer. Alleen de vorm is gebleven. Het oude huis is ontzield,..."

⁸ Foto's van Lucrees van Groningen, met heel veel dank voor de hulp bij dit essay.

Afbeelding 6: Collage over patina en imperfectie

Foto's: Lucrees van Groningen